

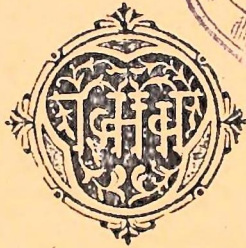
कुटुंबवत्सल

यानें

आपल्या आयुष्याची सांगितलेली
संक्षिप्त हकीकत.

‘हिंदु युनिअन क्लब.’ च्या एका सभासदानें
छापवून प्रसिद्ध केली.

आवृत्ति दुसरी

मुंबईत

‘धी जॉइन्ट स्टॉक प्रिंटिंग प्रेस’ मध्ये छापिली

१८८६

किंमत दोन आणे.

प्रस्तावना.

मद्यमांसनिषेध या विषयाच्या संबधानें 'फ्रेझर्स म्यागे-
क्षिन' नामक इंग्रजी मासिक पुस्तकाच्या जुलई १८७६
च्या अंकांत एका गृहस्थानें आपल्या आयुष्याची संक्षिप्त
हकीकत दिली आहे. ती फारच चित्तवेधक असून उप-
देशपर आहे. तींत वरील विषयाशिवाय उद्योग, व्यवस्थि-
तपणा, मितव्यय, व स्त्रीशिक्षण यांजपासून व्यवहारांत
होणारे जे कांहीं असंख्य फायदे आहेत ते स्पष्ट दिसून
येतात. ती वाचल्यापासून आमच्या स्वतांच्या मनावर पुष्क-
ळ बोध झाला व आमच्या वृत्तींतही एकंदरीत बराच फेर
पडला. ह्मणून तिचें हें यथामति भाषांतर करून महारा-
ष्ट्रीय जनांस अर्पण केलें आहे. याचा देशबंधूस चांगला
उपयोग होऊन याच्या योगें सन्मार्गाकडे त्यांचें विशेष
वळण होईल अशी आशा आहे.

मद्यपानादि दुष्ट व्यसनानीं जे लोक अगदीं बद्ध होऊन
गेले असतील त्यांजकडून या लहानशा पुस्तकाचा जरूर
अभ्यास करवावा. ह्मणजे त्यांचें मोहपटल खचित अल्पका-
ळांत नाहींसें होणार आहे.

पहिली आवृत्ति लौकरच खपून गेल्यामुळें व लोकांकडून
वेळोवेळीं मागण्या येत असल्यामुळें ही दुसरी आवृत्ति
छापून प्रसिद्ध केली आहे. ह्या पुस्तकाच्या गुजराथी भा-
षांतराची दोन हजारांची एक आवृत्ति थोड्याच कालांत
संपून दुसरी आवृत्ति तयार झाली आहे. कानडीमध्ये
भाषांतर लौकरच प्रसिद्ध होणार आहे.

कुटुंबवत्सल.

MS. No. 100
Red as a price
on 18th April
1886

इंग्लंड देशाच्या उत्तरेस एका लहानशा गांवीं माझा जन्म झाला असून माझे वय आज नाहीं ह्मटलें तरी सरासरी साठ पांसष्ट वर्षांचें आहे. माझे केस बहुतेक पिकले आहेत. तरी एखाद्या ज्वान पुरुषाच्यानें देखील माझा हात धरवणार नाहीं. माझा बाप धर्मोपदेशकाचा धंदा करीत असे. त्याला एकंदर बारा मुलें झालीं आणि त्या सर्वांत मी वडील. आर्झी मोठे कुलीन व घरंदाज अशी आमची पुष्कळ दिवसांपासून प्रसिद्धि असे. तरी माझ्या बापाची मिळकत अतिशय कमी व घरांत मुलांचा बराच सुकाळ, त्यामुळें आर्झी वडील मुलांस लहानपणींच घर सोडून पोटाच्या मार्गे रस्ता मिळेल तिकडे जाणें भाग पडलें. मला थोडेंसें लिहितां वाचतां येत असे; ह्मणून जवळच एक मोठें व्यापाराचें ठिकाण होतें तेथें एका पेढीवर मला कारकुनीची लहानशी एक जागा मिळाली. यावेळेस माझे वय केवळ चौदा वर्षांचें होतें. पहिल्यानें इकडे मला पगार वगैरे कांहीं मिळत नव्हता. पेढीवर एक मुनीम असे त्याच्या घरीं दोन वेळ जेवावें आणि सांगितलेली चाकरी करावी. अशा रीतीनें मीं सरासरी तीन वर्षे काढलीं. नंतर माझी हुशारी व प्रामाणिकपणा हीं धन्याच्या नजरेस येऊन त्यानें मला महिना वीस रूपयांप्रमाणें पगार सुरू केला. याशिवाय दुपारच्या वेळेस सर्वांबरोबर लागेल तेवढें फराळाचें सामान मिळत असे. दुसऱ्याच्या घरीं फार दिवस राहणें बरोबर नाहीं असें वाटल्यावरून यावेळीं मी स्वतंत्र बिऱ्हाड करण्याचा बेत

केला. अशा वेळेस मद्य मांसनिषेध या विषयावर लिहिलेलीं कांहीं लहान लहान पुस्तके माझ्या पाहण्यांत आली. त्यांत सांगितलेले विचार माझ्या पसंतीला पडले आणि त्यांप्रमाणें राहण्याचा मी निश्चय केला. यामुळे खाण्यापिण्यांत व्यर्थ जो कांहीं ज्यास्त खर्च लागावयाचा तो न लागून इतर लोकांप्रमाणें एकंदर पेहेराव वगैरे ठेवण्यास मला कोणत्याही रीतीनें अडचण पडली नाहीं. एवढेंच नव्हे तर तशा लहानशा पगारांतून देखील मला थोडे थोडे शिल्लकेसही पैसे टाकतां येऊं लागले. ज्या मुनीमाच्या घरीं आजपर्यंत माझे जेवणखाण वगैरे सर्व कांहीं होत असे. तेथें महिना तीन रूपये भाड्याची लहानशी मी एक खोली घेतली. तींत घरधऱ्याची एक रिकामी खाट पडली होती. ती त्यानें वापरण्याकरतां ह्मणून मला दिली. परंतु तिच्यावर गादी किंवा सत्रंजी वगैरे कांहीं सामान नसून ते विकत घेण्यास माझ्याजवळ पैसेही नव्हते. घर सोडलें तेव्हां आईची सक्त ताकीद होती कीं, जे कांहीं आपल्यास दोन पैसे मिळतील तेवढ्यामध्येच होईल तसा निर्वाह करावा, परंतु दुसऱ्याचें कर्ज ह्मणून कधीही काढूं नये. हे तिचें सांगणें माझ्या पक्केपणीं लक्षांत असून त्याप्रमाणें मीं माझे एकंदर वर्तन ठेवलें होतें; ह्मणून आतां गादी किंवा सत्रंजी वगैरे कांहीं एक विकत घेण्याच्या भरीस न पडतां येतेवेळेस त्याच सुज्ञ व ममताळू आईनें सामान खराव होऊं नये ह्मणून त्याच्यावर गोणपाटाचे कांहीं तुकडे बांधले होते ते मीं एकत्र जोडले व त्यांत गवत भरून मऊ व ऊबदार अशी एक गादी तयार केली. पांघरूणाच्या ऐवजीं जुन्या कपड्यांचा उपयोग होत असे. ते मीं रात्रीच्या वेळेस अंगांत घालून

निजावें. जेवणाचा वेत साधा असून त्यांत मद्य व मांस ही अगदीं वर्ज केलीं होतीं. तरी माझे खाण्यापिण्याचे पदार्थ झटले ह्मणजे एकंदरींत उत्तम व शरीरास पुष्टिदायक असेच असत, आणि त्यांत कोणत्याही प्रकारें काटकसर होत नसे. यामुळे जेवणाचा खर्च महिना चार रुपयांहून ज्यास्त न येतां प्रकृति नेहमीं सदृढ राहून वैद्याची बहुधा गरज लागत नसे. अठरा वर्षांचा झालों तेव्हां माझी उंची पांच फूट आठ इंच असून शरीराचा बांधाही उत्कृष्ट जमला होता. डाळ, भाकर, तूप, बटाटे, थोडासा भात, आणि कोवीची किंवा दुसरी कसली तरी एखादी भाजी इतके पदार्थ असले ह्मणजे माझे उत्तम भोजन होत असे. याशिवाय आटांपंधरां दिवशीं घरच्या बागांतील फळांनीं भरलेली आईकडून एखादी पाटी येत असे. त्यांची जरी मला फार आवड असे तरी गाडीचे पैसे चुकविल्या- शिवाय तीं मीं कधींही घेऊं नयेत. असो ; याप्रमाणें जेवण- खर्चाबद्दल रुपये चार, घरभाडें रुपये तीन, व दिवावत्तीवगैरे किरकोळ खर्च रुपये दोन, मिळून महिन्याकांठीं मला एकंदर नऊ रुपये खर्च येत असे. बाकी राहिले रुपये अकरा; ते मीं वेळेअडचणीस उपयोगीं पडावे ह्मणून शिलकेस टाकीत असें. अशा रीतीनें दोन तीन महिन्यांच्या आंत माझ्याजवळ तीस पसतीस रुपये जमा झाले. तेव्हां मग मीं कांहीं थोडेंसें सामान खरेदी केलें. त्यांत एक गादी, एक उशी, व कांहीं गोघड्या हीं इतकीं मीं अगोदर घेतलीं. कारण त्यांपासून शरीराची विशेष आवादानां असते. हें सगळें सामान कांहींसें जुनें व वापरलेलें असल्यामुळे त्याजबद्दल मला फारसे पैसे पडले नाहींत. तरी जमविलेलें बहुतेक भांडवल त्यांत नाहींसें

झालें. पुनः एक वर्षपर्यंत वर सांगितल्याप्रमाणें क्रम चालू ठेवला. वर्षाच्या अंती माझ्याजवळ पुनः शंभर सवाशें रूपये जमा झाले. आतां गांवांतिल चार संभावित लोकांची व माझी ओळख झाली असून चार आठ दिवशीं ते मला भेटण्याकरितां ह्मणून येत असत. ते आले ह्मणजे त्यांना बसायाला खुर्च्या वगैरे कांहीं सामान नसल्यामुळें माझी मोठी अडचण होत असे. ह्मणून त्यांच्याकरितां मी पांच सहा खुर्च्या खरेदी केल्या व एक मोठी पेटी घेतली. ती अशी कीं, दिवसा तीत सर्व कांहीं सामान राहून मेजाप्रमाणें लिहण्याच्या कामीं तिचा उपयोग करितां यावा व रात्रीच्या वेळेस वर निजण्यास ती उपयोगी पडावी. गोल्डस्मिथ कवीनें अशा प्रकारच्या पेटीचें आपल्या कवितेंत वर्णन केलें आहे. असो, याप्रमाणें त्या लहानशा खोलींत बसणें उठणें, जेवणें खाणें, व निजणें वगैरे सर्व कांहीं माझा व्यवहार होत असे. शिवाय, पस्तीस चाळीस शेरांची माझी एक मोठी मुद्रलांची जोडी होती. तीही तिकडेच दररोज सकाळीं दरवाजा बंद करून मी फिरवीत असें. शंभर सवाशें हात केल्याशिवाय एक दिवस देखील रिकामा जाऊं नये. हीं मेहेनत एकंदरीत माझ्या शरीरास फारच हितावह झाली असें ह्मटलें पाहिजे ; आणि ह्मणूनच मी ती अद्याप थोडी थोडी चालू ठेवली आहे.

शेजारीं एका गृहस्थास एक सुशील व रूपवती अशी कन्या होती. तिची आई लहानपणींच वारली असून बापानें द्वितीय संबंध कला होता, यामुळें घरांत तिला अतिशय त्रास होत असे. बापाची तिच्यावर ममता तर खरीच, परंतु बायको पुढें त्या विचान्याचें कांहीं चालत नसे. एखाद्या दासीप्रमाणें

त्या मुलीस घरांत रावावें लागत असून पोटभर नोट खायाला देखील तिला मिळूं नये. तिच्या घरीं माझें नेहमीं जाणें येणें असल्यामुळें माझी व तिची बरीच ओळख झाली होती. दर रविवारीं चहा वगैरे घेतल्यानंतर आम्हीं दोघांनीं मिळून देवळास जावें. तिचा स्वभाव फारच चांगला असून आम्हां उभयतांच्या वयांतही फारसें अंतर नव्हतें. झणून मीं तिच्याजवळ एक दिवस लग्नाची गोष्ट काढली. ती तिला मान्य झाली आणि माझ्याप्रमाणें तिनेंही आपलें एकंदर वर्तन ठेवण्यास सुरुवात केली. जवळ थोडासा पैसा झाला झणजे लौकरच तिच्या बापाच्या सल्ल्यानें सुमुहूर्तावर लग्न लावण्याचा आम्हीं निश्चय केला. तिच्या बापानेही पहिल्यानें या गोष्टीस आपला स्कार दिला. परंतु त्याच्या बायकोस जेव्हां हा मजकूर समजला तेव्हां तिचें पित्त अगदीं खवळून गेलें. कारण ती मोठी खष्ट बायको होती व तिच्या मनांतून होईल तेवढें त्या मुलीचें नुकसान करण्याचें होतें; आणि याकरितां तिचें एका थेरड्याशीं लग्न लावून देण्याच्या ती बेतांत होती. तिनें नवऱ्यास भलभलत्या गोष्टी सांगून मला घरीं येण्याची बंदी केली, आणि त्या पन्नास वर्षांच्या कपीस आपल्या घरीं आणून ठेविलें. त्याला माझ्या एवढीं सात मुलें होती. तरी अद्याप दुसरें लग्न करण्याची त्याची उमेद कमी झाली नव्हती. त्याचें आम्हीं थट्टेनें ह्यातारा मुलगा असें नांव ठेविलें होतें. त्याच्याशीं त्या मुलीचें लग्न लावून देण्याबद्दल त्या बाईनें हरतन्हा केली. यामुळें तिचा नवराही आतां थोडें थोडें तिच्या सारखेंच बोलूं लागला. हें पाहून मुलीची तर अगदीं निराशा झाली. तिनें मला वरण्याचा निश्चय केला होता, आणि पुढें

अडचण पडूं नये ह्मणून आतांपासून तिने माझ्याप्रमाणें मद्य व मांस हीं वर्ज केलीं होती. यामुळें जेवणाच्या वेळेस दररोज तिची घरांत थट्टा उडत असे. ती सर्व तिने मुकाट्यानें सोसून घ्यावी. कांहीं दिवस गेल्यावर बापाची तिनें एकांतीं गांठ घेऊन त्याची थोडीशी कानझाडणी केली, त्यानें पहिल्यानें आमच्या लग्नास आपली संमति दिली होती. ह्मणून त्याच्यानें आतां फारसें बोलवले नाहीं. तरी केवळ बायकोस संतुष्ट ठेवण्याकरितां त्या ह्याताच्याशीं लग्न लावण्याबद्दल मधून मधून ती तिला सांगत असे. शेवटीं पोरीचा फारच आग्रह पाहून बापाच्या हृदयास थोडासा पाझर सुटला आणि तिचें ह्मणणें त्यानें एकदांचें कबूल केलें. वर्ष दोड वर्षाच्या अवकाशांत मीं माझ्याजवळ बरेच पैसे सांठविले आणि नंतर तिच्याशीं लग्न लावलें. आतां तिच्या बापाचा माझ्यावर फारसा राग नसून आपल्या हातून होईल तेवढी त्यानें मला मदतच केली. मुलीस आपल्या योग्यतेप्रमाणें पोषाख दिला व शिवाय शंभर रुपये रोकड दिले. त्याच्या बायकोलाही केल्या कृत्याचा पश्चात्ताप होऊन आपल्याकडून तिनें चाळीस पन्नास रुपयांचा ऐवज आह्मांसपोंचता केला. तिचीं कांहीं मुलें होती त्यांनीं आपापसांत वर्गणी करून धर्मशास्त्राचें एक पुस्तक घेऊन दिलें. आणि त्याच्या मंळपृष्ठावर मद्यमांसनिषेधक अशीं कांहीं श्राव्यें लिहिलीं. हें पुस्तक मीं फार जपून ठेवले असून माझ्या मुलांस वाचण्याकरितां नेहेमीं देत असतो. यामुळें तीं सर्व माझ्याप्रमाणें मद्य व मांस यांचा निषेधच करितात.

लग्न झाल्यावर आह्मी उभयतां मोठ्या सुखानें व आनंदानें राहिलों. माझी प्राप्ति पूर्वीप्रमाणेंच वीस रुपयांपेक्षां अधिक नव्हती. तरी तेवढ्यामध्येच माझ्या बायकोने फार जपून संसार करावा. यामुळें आज हे सुखाचे दिवस आह्मी अनुभवीत आहों. घरधन्याकडून एक दोन जास्त खोल्या घेतल्या. यामुळें घरभाड्याबद्दल आतां सात रुपये जाऊं लागले. जेवणखर्चाबद्दल चार दुणें आठ, व किरकोळ खर्च दोन किंवा तीन रुपये, याप्रमाणें महिन्याकांठीं मला आतां सतरा अठरा रुपये खर्च येऊं लागला. जेवणाचा वेत पूर्वीप्रमाणेंच साधा असे. ओळखीचा एक माळी होता तो आह्मांस लागेल तेवढी फळफळावळ व भाज्या सस्त्या दरानें आणून देत असे. यामुळें कधीं कधीं एक दोन ज्यास्त भाज्या असत. संध्याकाळीं कामावरून थकून आलों ह्मणजे चहा किंवा काफी असे. परंतु ती जरी एखाद्या दिवशीं नसली तरी कोणत्याही प्रकारें अडून राहत नसे. लग्न होऊन एक वर्ष झालें नाहीं तों माझ्या बायकोस एक मुलगा झाला. आजपर्यंत घरांतील सर्व कांहीं काम माझी बायकोच पाहत असे. परंतु आतां मुलाला संभाळून तिच्या एकटीच्या हातून कामाचा निभाव लागणार नाहीं ह्मणून मीं एक मोलकरीण ट्रेविली. तिला जेवणाशिवाय वर्षाचे बारा रुपये द्यावे लागत असत. आमच्या सहवासामुळें तिलाही मद्य व मांस हीं सोडावीं लागलीं. तरी त्याजबद्दल तिनें कोणत्याही रीतीनें कुरकुर केली नाहीं.

एके दिवशीं पेढीवरील मालकाची बायको आह्मांस भेटण्याकरतां ह्मणून आमच्या बिऱ्हाडीं आली, तिनें आमच्या

घरची एकंदर व्यवस्था पाहून माझा पगार वाढविण्याविषयी आपल्या यजमानाजवळ शिफारस केली. यामुळे दुसऱ्या महिन्यापासून मला चाळीस रुपयांप्रमाणे पगार मिळू लागला. उत्पन्न वाढले ह्मणून त्या मानाने मी माझा खर्च मात्र वाढविला नाही. माझी वायकोही मोठ्या वाताबेताने खर्च करणारी असून खोटी बडेजावी भोगण्याची तिला एकंदरीत हीस नव्हती. यामुळे पांच सहा महिन्यांच्या आंत माझ्याजवळ बरेच पैसे झाले. ते कुजत न ठेवतां चाकरी संभाळून बसल्या बसल्या त्यांजवर कांहीं तरी व्यापार करावा असा मी बेत केला. याजबद्दल मला फारशी खटपट करावी लागली नाही. पेढीवर देण्याघेण्याची मोठी घडामोड चालत होतीच, परंतु त्याशिवाय तिकडे कारखान्याचेंही कांहीं तुरळक काम चालत असे. तिकडे दररोज शंभर एक माणूस खपत असे. त्यांना काम करण्याकरितां बरीच हत्यारे लागत असत. तीं ते गांवांतच विकत घेत असल्यामुळे त्यांजबद्दल त्यांना पुष्कळ किंमत पडत असे. परंतु तींच शेफील्ड किंवा बर्मिगह्याम एथील बाजारांत विकत घेतल्यास पुष्कळ सस्त्या दराने मिळत असत. ह्मणून पेढीवरील मालकाकडून आठ दहा दिवसांची रजा घेऊन मी तिकडे गेलों व शंभर सवाशें रुपयांचा माल खरेदी केला. या व्यापारांत मी असलेले माझे सगळे भांडवल घातले नाही. कारण कसा जरी व्यापार असला तरी त्यांत नफा नुकसान हीं नेहेमीं होतच असतात. ह्मणून भांडवलाचा कांहीं भाग राखून ठेवावा किंवा साधल्यास दुसऱ्या कांहीं व्यापारांत त्याचा उपयोग करावा असें मी एका पुस्तकांत वाचले होते. असो, माल घेऊन पोचल्यानंतर एक आठ-

वडा गेला नाही तों सर्व विकून फस्त झाला. खर्च वगैरे जाऊन शेंकडा अठरा टक्के मला नफा झाला व गिन्हाइकांसही पूर्वीपेक्षां पुष्कळ सोय झाली. याप्रमाणें लागेल तसा मीं आतां वरचेवर माल आणवूं लागलों. माझा व्यवहार चोख असल्यामुळें कांहीं दिवस गेल्यावर महिन्या दोन महिन्यांच्या मुदतीनें मला उधार मालही बराच मिळूं लागला व दिवसेंदिवस माझा व्यापार वाढत गेला. दीड दोन वर्षांच्या आंत माझ्याजवळ एकंदर पंधराशें रुपये भांडवल झालें. पेढीवरील कामाचा सपाटा फार असल्यामुळें माझा बहुतेक वेळ तिकडेच जात असे. यामुळें घरच्या व्यापारासंबंधीं देण्याघेण्याचे हिशेब माझी बायको ठेवीत असे. तिला लिहतां वाचतां येत असून हिशेबांचो माहिती नव्हती ती मीं तिला फावल्या वेळेस करून दिली होती. या व्यापाराच्या संबधानें आलेला माल वगैरे ठेवण्याकरतां आह्मांस एक खोली मात्र ज्यास्त घ्यावी लागली. एवढा काय तो आतां अधिक खर्च होऊं लागला. नाही तर बाकीची सर्व व्यवस्था पूर्वीप्रमाणेंच होती.

पेढीवरील कारखान्यांत एक मेस्त्री असे. तो आपल्या कामांत फार हुशार असून मोठा प्रामाणिक माणूस होता. परंतु दैववशात् एके दिवशीं त्याचा उजवाच हात यंत्रांत सांपडून मुळापासून तुटून पडला. यामुळें तो अगदीं लुला झाला व पोट भरण्यास त्याला कांहींच मार्ग राहिला नाही. त्याला मीं माझ्याजवळ चाकरीस ठेविलें. त्याची गांवांतील बहुतेक कारखान्यांत ओळख होती. ह्मणून डोकीवर माल देऊन विकण्याकरितां मीं त्याला तिकडे पाठवूं लागलों. अशानें माझा बराच ज्यास्त माल खपूं लागला व त्या बिचाऱ्याला-

ही अनायासे पोट भरण्याचा एक उद्योग मिळाला. कांहीं दिवस गेल्यावर माझा व्यापार पुष्कळच वाढला आणि त्याकरितां भाड्याने मला एक वखार घ्यावी लागली व एक कारकूनही ठेवावा लागला. तरी हिशेबाची देखरेख बहुतेक माझ्या बायकोजवळच असे. फावल्या वेळेस मीही पण सर्व जमाखर्च वाचून पाहवा. याप्रमाणें लग्न होऊन चार एक वर्षे गेलीं नाहींत तीं तेवढ्या अवकाशांत आम्हां उभयतांच्या मेहेनतीनें व शहाणपणानें आम्हांजवळ पंधरा हजार रुपयांची पुंजी झाली. शिवाय खर्च वगैरे जाऊन वर्षाकांठीं वीस बावसिंशें रुपयांच्या प्राप्तीस कांहीं खोट नव्हती. तेव्हां मग चाकरी सोडून होईल तेवढा व्यापारच वाढवावा असा मीं वेत केला, आणि याजबद्दल पेढीवरील मालकाजवळ एक दिवस गोष्ट काढली. परंतु ती त्याच्या पसंतीस आली नाहीं. त्याचा माझ्यावर फार लोभ असे व कामाचीही आतां मला बहुतेक माहिती झाली होती यामुळे त्यानें मला एकदम अडीचशें रुपये पगार कबूल केला. पुष्कळ दिवसांची ओळख, तशांत राहण्याविषयी त्याचा फारच आग्रह दिसून आला, यामुळे माझ्यानें त्याला नाहीं ह्मणवले नाहीं आणि मी तिकडेच राहिलें. घरचा व्यापारही पूर्वीप्रमाणेंच चालू ठेविला. जाण्यायेण्यांत फार वेळ जाऊं नये ह्मणून वखारीवरच एक दुमजली हवाशीर बंगली होती तेथे मी राहण्यास गेलें व हाताखालीं तीनचार चाकर ठेवले. आमचें लग्न होऊन सरासरी सहा वर्षे झालीं. एवढ्या अवकाशांत माझ्या बायकोस एकंदर तीन मुले झालीं. तीं सर्व शरीरानें सदृढ व निरोगी होती. याप्रमाणें आम्हीं मोठ्याआनंदानें व सुखा-

नें कालक्रमण करी असतां एकाएकीं सामानाच्या वखारीस
 आग लागून असलेलें आमचें बहुतेक सामान जळून
 नाहींसं झालें. एवढें एक वरें झालें कीं वखारीचा विमा
 उतरला असल्यामुळें विमेवाल्याकडून मला उक्ते पन्नास
 हजार रुपये मिळाले. याशिवाय लोकांकडून पांच सात
 हजार रुपये माझें येणें होतें. एवढ्या भांडवलावर कांहीं
 तरी स्वतंत्र व्यापार करावा अशाबद्दल पुष्कळ लोकांचें मत
 पडलें. शेफील्ड व बर्मिंगह्याम एथील व्यापाऱ्यांजवळ माझी
 बरीच साख होती. यामुळें आपल्याकडून लागेल तेवढा
 उधार माल देण्यास व दुसऱ्यांकडून देवविण्यास ते तयार
 झाले. परंतु कोणतेही व कसेही काम असलें तरी पेढीवरील.
 मालकाच्या संमतीशिवाय मी कधीही करीत नसें. कारण
 त्याचे आपल्यावर पुष्कळ दिवसांचे उपकार असून तो
 मोठा भला माणूस होता. ह्मणून संधी पाहून त्याच्याजवळ
 मीं एक दिवस याजबद्दल गोष्ट काढिली. त्यालाही तो सर्व
 प्रकार खरा वाटला. परंतु माझी त्याला फार जरूर, यामुळें
 त्यानें मला महिना पाउणेचारशें रुपये पगार देऊं केला.
 हें त्याचें ह्मणणें मला व माझ्या बायकोस मान्य झालें व
 चाकरी संभाळून पुनः आह्मीं आमचा पूर्वीचा व्यापार सुरू
 केला. पेढीवर आतां माझा मानमरातब पुष्कळ वाढला.
 हाताखालीं तीन चार कारकून व सात आठ शिपाई आले.
 शहरच्या भरवस्तींत न राहतां गांवाबाहेर एक हवाशीर बंग-
 ला घेऊन मीं तेथें राहण्यास गेलें. मुलांकरितां एक
 दोन दाया ठेविल्या. गाडी, घोडा, चाकरमाणसें, यांचाही
 बराच खर्च वाढला. यामुळें महिन्याकांठीं मला आतां

खर्चच तीनचारशें रूपये येऊं लागला. प्राप्तीचा राहिलेला भाग इषकवाजीकडे न जातां शिलकेस पडत असे.

पेढीवरील मालक दोन भाऊ होते. ते जहाजांत बसून आयर्लंड देश पाहण्याकरितां ह्मणून निघून गेले. आणि कांहीं दिवस तिकडे राहून परत येतात तों दोघे भाऊ समुद्रांत बुडून मेले. त्यांपैकी एकाचा एक वीस वर्षांचा मुलगा होता. तो पेढीवर कांहीं थोडेबहुत काम पाहत असे. परंतु त्याला व्यापाराची फारशी माहिती नव्हती आणि तो थोडासा चैनी गडी होता. यामुळे मयत मालकांच्या जिनगीचे व्यवस्थाक होते त्यांनीं पेढीचें काम माझ्यावरच सोंपविलें आणि मला महिना सव्वासहाशें रूपये पगारें केला. परंतु अशानें तिकडे माझा पुष्कळच वेळ जाऊं लागला आणि माझ्या स्वतःच्या व्यापारांत मोठी अडचण येऊन माझे अतिशय नुकसान होऊं लागलें. प्रकृतिही थोडी थोडी बिघडत चालली. ह्मणून कांहीं महिने गेल्यावर ही चाकरी सोडून स्वतः एक पेढी काढावी असा मीं निश्चय केला. याजबद्दल भांडवलाची माझ्याजवळ कमताई नव्हती. पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें बाजारांत माझी सर्वत्र ओळख झाली असून तिकडे मीं माझी साखही उत्कृष्ट ठेवली होती. कामाच्या माहितीबद्दल ह्मणावें तर आज कांहीं महिने मीं तें काम चालवीत होतोच. अशी पेढी निघाल्यास आपल्या पेढीचा व्यापार सुरळीत चालणार नाही असें पेढीच्या व्यवस्थापकांस वाटून त्यांनीं माझे भागीदारांच्या पटांत नांव घातलें व याउपर मीं दुसरा कोणताही व्यापार करूं नये असा आमचा ठराव झाला. जिवंत असे तोंपर्यंत पेढीवर

चाकरी करावी आणि नफ्यानुकसानास अर्धोअर्ध भागीदार व्हावे. याप्रमाणे आमचा करार झाल्यावर मी माझा स्वतांचा व्यापार काढून टांकला. एक मोठी वाडी विकत घेतली आणि जवळच एक शानदार मोठा बगीचा केला. पांच सहा माळी ठेवले. एक मोठी फेटन गाडी करविली व घोड्यांच्या तीन चार जोड्या खरेदी केल्या. याप्रमाणे सरासरी हजार रुपयांवर माझा आतां एकंदर खर्च जाऊं लागला.

चार एक वर्षे गेल्यानंतर पेढीवरील जुन्या भागीदारास कांहीं आजार होऊन तो एकाएकी मरण पावला. त्याला मांस भक्षण करण्याची फार चट असून दारू व तंबाखू वगैरे मादक पदार्थांचा तो अतिशयच लुब्ध असे. यामुळे बाहेरून जरी त्याचे शरीर चांगले दिसत होते आणि त्याच्या तोंडावर कांहींशी टवटवी होती ; तरी आंतून त्याला जशी काय कीड लागली होती; आणि याच कारणावरून स्नान करित असतां एके दिवशीं पाण्यांत फार वेळ राहिल्यामुळे त्याला थंडीचा विकार होऊन त्यांतच त्याचा अंत झाला. पुष्कळ औषधोपचार केले परंतु त्यांचा कांहीं उपयोग झाला नाही. एवढा अनर्थ होण्यास मुख्य कारण झटले ह्मणजे त्याचे ते दारूचे व्यसन. परंतु चमत्कार हा कीं, त्याच्या वैद्यानें ह्मणून त्याला दारू प्यायाची सोड असे कधींही सांगितले नाही. गिःहाइकी ताजी ठेवण्याकरतां त्यानें आपलीं औषधे नेहेमीं चालू ठेवलीं होती. यज्ञमानाची तबियत घुस्ता होईल आणि हातच गिःहाइक नाहीसे होईल ह्मणून तो अतिशय घाबरत असे आणि अशा रीतीनें त्यानें त्याचे ते दारूचे व्यसन फारच विकोपास नेले होते. परंतु माझी गोष्ट अशी नाही मी दारूला किंवा कोणत्याही मादक पदार्थांला स्पर्श देखील

करीत नाही. यामुळे पडसें खोकला शिवाय करून मला दुसरें कसलेंही दुखणें होत नाही, आणि वर्षानुवर्षे वैद्याची आणि माझी गांठही पडत नाही. माझ्या मुलांसही या दुष्ट व्यसनापासून दूर ठेवण्याबद्दल होतील तेवढे माझे सतत प्रयत्न चालू आहेत. मीं माझे मृत्युपत्र करून ठेवलें आहे आणि त्यांत माझ्या मुलांपैकीं जे कोणी मद्य व मांस यांचा निषेध करणार नाहीत त्यांस माझ्या मिळकतीमधून एक दमडी देखील मिळूं नये असें मीं लिहून ठेवलें आहे. असो; माझ्या भागीदारास कांहीं मुलें बाळें नसल्यामुळे पेढीची बहुतेक मालकी मलाच मिळाली. त्याची वायको होती तिला नफ्यानुकसानाचा एक हिस्सा व मला दोन हिस्से मिळावे अशी याउपर व्यवस्था झाली.

आमचें लग्न होऊन सरासरी सोळा वर्षे झालीं. एवढ्या काळांत मद्य व मांस हीं सोडल्यापासून आमची कसकशी बढती होत गेली हें दाखविण्याकरितां मीं लहानसें एक पुस्तक छापविलें आणि त्याच्या दोन हजार प्रती गांवांतील लोकांस फुकट वांटल्या. या पुस्तकांत मुख्य मुद्दा हा आहे कीं, मनुष्यानें दारू वगैरे मादक व निंद्य पदार्थांपासून होईल तेवढें दूर राहावे ; ह्मणजे त्याची शरीरप्रकृति नीट राहते, मनाला एका प्रकारची शांतता असते, पापपुण्याची भीति जागृत राहते, उत्साह वाढतो, आणि कोणच्याही प्रकारें आडमार्गानें जाण्यास त्याची प्रवृत्ति होत नाही. हें पुस्तक वाचून दीड दोन महिन्यांच्या अवकाशांत मद्य व मांस यांचा अगदीं निषेध करणारीं अशीं आमच्या गांवांत चाळीस कुटूंबे निघालीं. त्यांत एक मोठा अमलदार आहे. त्याला ह्यापूर्वी वर्षाचा एकंदर

वीस हजार रुपये घरखर्च येत असे. परंतु हल्लीं मद्य व मांस हीं सोडल्यापासून सरासरी पंधरा एक हजारांच्या आंत त्याचा सर्व खर्च निभावत असून त्याची प्रकृतिही पूर्वीपेक्षां पुष्कळ चांगली झाली आहे. दुसरा एक वकील आहे. त्याच्या वैद्यानें तर त्याला दिवसांतून तीन वेळ सागोती खाण्यास सांगितलें होतें. आणि ती पचविण्याकरतां ह्मणून तिच्यावर त्याला दररोज दारूची एक सगळी वाटली फोडावी लागत असे. इतकें असून त्याच्या कपाळाचें औषध कांहीं एक दिवस चुकलें नव्हतें. यामुळें त्याची प्राप्ती जरी पुष्कळ होती तरी त्याच्या शिल्लेस ह्मणून त्यांतील एक पै देखील राहत नसे. मिळालेला पैसा स्वाहा, अशी त्याची एकंदर व्यवस्था होती. परंतु त्यानें माझे शिष्यत्व संपादन केल्यापासून पूर्वीच्या निमपटीनें देखील त्याला खर्च येत नाही, व प्रकृतिही उत्कृष्ट असून वैद्याची क्वचितच त्याला गरज लागते. आणि दारूनें आजपर्यंत त्याचें सर्व शरीर होरपळल्याप्रमाणें जें झालें होतें तसें हल्लीं नसून अंगांत तखवाही पूर्वीपेक्षां विशेष आला आहे. दुसरा आणखी एक पाद्री आहे. त्याची धर्मावर ह्मटली ह्मणजे मोठी श्रद्धा. परंतु त्याला देखील या दुष्ट व्यसनानें सोडलें नव्हतें. यामुळें तो विचारा नेहेमीं कर्जवाजारी असे. त्याच्या नशीवाची भीक ह्मणून एक दिवस गेली नव्हती. धर्माच्या नांवानें कांहींना कांहीं तरी दोंग करून याच्याजवळून कांहीं पैसे काढ, त्याच्या जवळून कांहीं पैसे काढ, असा त्याचा पुरातन क्रम चालला होता. परंतु आ

तां मिळकतीवाहेर त्याचा खर्च जात नसून वर्षा-
कांठी थोडी बहुत शिलकेस जमाच होते. या सर्व
उदाहरणांवरून व माझ्या स्वतांच्या अनुभवावरून माझी
अशी पक्की खात्री होते कीं, माझ्याप्रमाणें सर्व लोकां-
नीं जर मद्य व मांस यांचा निषेध केला तर हल्लीं
देशांत जें कांहीं दारिद्र्य आणि दुःख आहे, व चोरी,
मारामारी, व खून वगैरे जे कांहीं असंख्य व भयंकर
असे अपराध घडतात त्यांपैकीं निदान नवद हिस्से
तरी अगदीं नाहींसें होतील, व कराचा जो मोठा वो-
जा आहे तो पुष्कळ अंशीं कमी होईल.

असो; या गोष्टीस आज वीस एक वर्षें होत आलीं.
एवढ्या अवकाशांत माझा व्यापार उत्तम रीतीनें चाल-
ला असून त्यामध्ये आजपर्यंत मीं बरेच पैसे कमावले,
हल्लीं तिकडील बहुतेक व्यवस्था माझ्या मुलांच्या स्वा-
धीन केली असून फक्त देखरेखीचें काम मात्र मीं
माझ्याजवळ ठेवेंल आहे. त्यांत जे कांहीं एक तास दोन तास
जातात तेवढे शिवायकरून बाकी राहिलेल्या वेळांत
शास्त्रीय व धर्मसंबंधी वगैरे ग्रंथांचें मीं थोडें बहुत
अवलोकन करित असतो. त्यांत जरी माझी फारशी
गति झालेली नाहीं तरी वेळ घालविण्यास तें मला
एक मोठें उत्तम साधन मिळालें आहे. बाडींतील वा-
गवगीच्याचें काम तर इतकें कांहीं मोठ्या सपाठ्यानें
चाललें आहे कीं त्यासंबंधानें मला वर्षाचा एकंदर खर्चच
दहा हजार रुपये येतो. फळफळावळ व भाजीपाला व-
गैरेचें उत्पन्न बरेच असून कोणताही जिन्नस वाहेरून
फारसा विकत घेण्याची जरूर राहत नाहीं. मध्यभागीं

एक शानदार मोठा वाडा बांधला आहे, आणि त्यांत चित्रविचित्र रंगांचे नाना तऱ्हेचे सामान ठेवून त्याला मोठी शोभा आणली आहे. याप्रमाणे वर्षाचा एकंदर माझा तीस हजारांहून जास्त खर्च आहे, परंतु कमी नाही. तरी उत्तम त्याच्याहून सहापट ज्यास्त असल्यामुळे त्यामानाने ह्मणजे हा खर्च फार आहे असे नाही. शिवाय दानधर्मास व लोकोपयोगी कामांस मदत करण्याकडे वर्षांतून माझे तीस एक हजार रुपये जातात.

पेढीवरील लोक शिवायकरून नुस्त्या वाडीच्या संबंधानेच माझ्याजवळ तीस पस्तीस चाकर आहेत. त्यांना महिना वीसापासून तो तीस रुपयांपर्यंत पगार मिळतो. शिवाय राहण्याकरतां प्रत्येकास वाडीमध्ये जवळच एकेक लहानच पण टुमदार अशी झोंपडी बांधून दिली आहे. तिकडे ते बायकामुलांसुद्धां राहतात. आंगणांत व आजूबाजूस फुलझाडे वगैरे लावून वागेस त्यांनी मोठी शोभा आणली आहे. मागच्या बाजूस पेरू, जांब, सिताफळ वगैरे कांहीं कांहीं फळझाडे असतात. कोठे कोठे थोडा बहुत भाजीपाला केलेला असतो. या सर्वांचा ते लागेल तसा उपयोग करतात. घरांत होईल तेवढी स्वच्छता ठेवण्याविषयी माझा त्यांस फार तगादा असतो. यामुळे भित्तींस आंतून व बाहेरून वर्षांतून एक एक वेळ तरी ते चुन्याचा हात फिरवितात. रंगाचे कागद वगैरे लावण्याची अगदी मनाई आहे. व्यसनी मनुष्यास कशी जरी त्याची हुशारी असली तरी मी माझ्याजवळ कधीही चाकरीस ठेवीत नाहीं. यामुळे माझीं सर्व चाकरमाणसें दारूचशी काय परंतु तंबाखूचा देखील अगदी निषेध करतात, आणि त्यांचीं बायकामुलें

देखील मोठीं सद्गुणी, विचारशील, व उद्योगी अशींच निप-
जतात. त्यांच्यामध्ये तंटेबखेडे कधीं होत नसून परस्परांशीं
ते मोठ्या प्रेमभावानें वागतात. मुख्य माळी जो आहे
त्याला मुलें वाळें वगैरे कांहीं नाहींत. परंतु त्याची बायको
चांगली शिकलेली असून तिनें वाडींतील लहान मुलां-
करतां एक शाळा घातली आहे. याजवद्दल वर्षाचे तिला
सरासरी तीनशें एक रूपये मिळतात. दुसरा एक माळी
आहे, तो मोठा धार्मिक माणूस आहे. दर रविवारीं आस
पासच्या लोकांस जमवून कांहीं नेमलेला वेळ तो ईश्वर-
भजनांत घालवीत असतो. यामुळें माझ्या चाकरलोकांस कोस
दीड कोस चालून देवळांत जाण्याची जरूरी राहत नाहीं.
तशांत तिकडचा जो उपदेशक आहे तो मद्य व मांस यांचा
मोठा भक्त असल्यामुळें त्याच्याजवळ मीं माझ्या लोकांस
पाठवूं इच्छीत नाहीं. कारण तो जरी मोठा विद्वान पंडित
आहे तरी त्याच्या या अशा अनाचारामुळें त्याची संगत
ह्मटली ह्मणजे तिजपासून अपायच फार व्हायाचा. असो;
आमच्या या माळीबोवाजवळ वाडींतील लहान मोठीं मि-
ळून शंभर एक माणसें उपदेश ऐकण्याकरतां जमत असता-
त आणि तिकडे ते मोठ्या प्रेमळ अंतःकरणानें ईश्वराचें
स्तवन करतात. याशिवाय फावल्या वेळेस तो केव्हां केव्हां
चांगल्या चांगल्या विषयांवर उपदेशपर व्याख्यानेंही देत
असतो. तीं फार सुरस असल्यामुळें ऐकण्यास मंडळीची
नेहमी गर्दी असते. त्यानें आणि मीं दोघांनीं मिळून
श्रीमंत व गरीब कुटुंबांनीं खर्च किती व कसा करावा
याजविषयीं ठळक ठळक असे कांहीं नियम शोधून काढले
आहेत. त्यांत मुख्य नियम हा आहे कीं, प्रत्येक मनु-

प्यानें-मग तो श्रीमंत असो किंवा गरीब असो-दुस-
 न्याचें कर्ज ह्मणून बिलकुल न होऊं देण्याविषयीं फार
 सावधगिरी ठेवावी आणि आपल्या मिळकतीचा निदान
 तिसरा हिस्सा तरी दरमाहा शिल्लकेस टाकावा. ह्मणजे
 आपत्कालीं त्याला किंवा त्याच्या बायकामुलांस दुसऱ्या-
 च्या दाराशीं जाण्याचा बहुधा प्रसंग येणार नाहीं. सोळा
 सत्रा वर्षांचा त्याचा एक मुलगा आहे. तो मोठा होतकरू
 असल्यामुळें त्याला एका विद्यालयांत शिकण्याकरतां ह्मणून
 मीं ठेवले आहे. त्याचा सर्व खर्च मींच देत असतो. तिक-
 डे लैकरच तो आपलें नांव काढील अशी माझी पुरी खा-
 त्री आहे. दुसरा एक मोठा मुलगा आहे. तोही असाच,
 परंतु तो फारसा शिकलेला वगैरे नाहीं. तरी त्याची हुशारी
 फारच वर्णनीय आहे. सोळा वर्षांचा झाला तेव्हां महिना
 वीस रुपये पगार देऊन त्याला मीं वागेंत काम करण्या-
 करतां ह्मणून ठेवले होते. तो मोठा विश्वासू व मेहेनती अ-
 सल्यामुळें कांहीं दिवसांनंतर माझ्या शिफारशीवरून दुप्पट
 पगारावर त्याची एका बड्या मानकऱ्याच्या घरीं मुदपाकांत
 देखरेख करण्याच्या कामावर नेमणूक झाली. तिकडे खा-
 ण्यापिण्याची एकंदर लागेल तशी व्यवस्था होती. परंतु ल-
 हानपणापासून तो माझ्या हाताखालीं वागला असल्यामुळें
 मद्य व मांस हे दोन पदार्थ त्याला अगदीं वर्ज्य होते. त्यांस
 तो स्पर्श देखील करित नसे. तसेंच त्याच्या नेहेमीच्या
 सहवासानें व उपदेशानें तिकडचे बहुतेक चाकर लोक त्या-
 च्याप्रमाणेंच मद्य व मांस यांचा अगदीं निषेध करूं लाग-
 ले. यामुळें यजमानास पूर्वीपेक्षां वर्षांतून पांच हजार रुपये
 कमी खर्च येऊं लागला. हें पाहून यजमानाची त्याच्यावर

वहालमर्जी झाली व त्याने त्याला तीनचारशें रुपयांचें
 एक सोन्याचें घडव्याळ बक्षीस दिलें. त्यावर त्याने त्याचें नांव
 लिहिलें असून त्याची हुशारी व प्रामाणिकपणा यांजवढल
 फार तारीफ केली आहे. शिवाय चाळीस रुपये पगार होता
 तो त्याचा त्यानें सवाशें केला. यजमानाच्या मार्गे त्याच्या
 मुल्यानेंही त्याचा वराच इतमाम ठेवला आहे. मृत्युपत्रांत
 वापानें लिहून ठेवल्याप्रमाणें त्यानें त्याला अडीच हजार
 रुपये इनाम दिले व त्याचा पगारही पन्नास रुपये वाढवि-
 ला. इतकें झालें तरी त्यानें आपलें खाणेंपिणें वगैरे पूर्वीप्रमाणेंच
 ठेवलें आहे. त्यांत कांहीं फेरफार केला नाहीं. हल्लीं वर्षांचें
 त्याला हजार रुपये पेन्शन मिळतें व वतनवाडी वगैरे
 मिळून एकंदरीत तो आज सत्तर ऐशीं हजारांचा मालक
 आहे. त्याची वायकोही चांगली शिकलेली व मोठी संसारि-
 क असून कशीद्याचें काम ती फार उत्तमरीतीनें जाणत
 असते. यामुळें तिचें स्वतांचें उत्पन्नही वरेंच आहे. त्याची
 अशी चांगली स्थिति पाहून खुद्द वापाला जसा व्हावा तसा
 मला आनंद होतो. त्याची एक वहीण आहे. ती झाली तरी
 अशीच. ती शिक्षकाचें काम करीत असते आणि या संव-
 धानें ती सरासरी सात आठ कुटुंबांत राहिली असेल. हीं
 सर्व कुटुंबें केवळ तिच्या उपदेशानें मद्य व मांस यांचा
 निषेध करणारीं अशीं झालीं आहेत. आज नाहीं झटलें तरी
 पंधरा वर्षे ती शिक्षकाचें काम करते. एकव्या मुदतींत तिनें
 आपलें स्वतांचे चार हजार रुपये व्यांकेंत ठेवले आहेत.
 तिला लहानपणीं मीं माझ्या मांडीवर खेळविलें असून
 स्वतांच्या मुलीप्रमाणें माझा तिच्यावर लोभ आहे. ह्यामुळें तिनें
 एक वेळ आपलें व्यांकवुक मला दाखविलें. तें पाहून मला

मोठा आनंद झाला आणि त्यांत माझ्या पदरचे मी आणखी एक हजार रुपये घातले. आणि तिला असे सांगितले की, माझा जीवमान असे तोंपर्यंत जर तिने पूर्वीप्रमाणे एकंदर दहा हजार रुपये सांठविले तर त्या दहा हजारांचे मी पंधरा हजार करीन.

लग्न न झालेली माझी मोठी मुलगी आहे ती घरखर्चाचे आमचे सर्व हिशेव ठेवीत असून चाकर माणसांच्या बऱ्याही फावल्यावेळेस तपाशीत असते. यामुळे त्यांच्या हातूनही फारसा वावगा खर्च होत नाही. माझ्या मुलांस देखील माझे स्पष्ट सांगणे आहे की, उघडपणा न करतां व्यवस्थेने जे कोणी राहतील त्यांसच माझ्या भिळकतीचा मोठा भाग भिळेल. यामुळे माझीं सर्व मुले विचारी व मर्यादशील अशीं असून, मोठीं झालीं तरी त्यांचे माझ्या आज्ञेवाहेर काडीमात्र देखील वर्तन होत नाही. याला मुख्य कारण झटले ह्मणजे माझे व माझ्या वायकोचे वर्तन होय. कारण आझीं आईवापांनीं जसा कित्ता घालून द्यावा तसा बहुतकरून मुले तो पुढे गिरविणार आहेत हे उघड आहे. माझा वाप आमच्या गांवीं पूर्वीच्याच ठिकाणी राहत असून माझा व त्याचा नेहमी पत्रव्यवहार होत असतो. पुष्कळ दिवस मी त्याला लागतील तसे पैसे पाठवून दिले. परंतु नंतर मला असे दिसून आले की, त्या पैशांचा तो योग्य रीतीने उपयोग करीत नसून ते तो वाईट कामास लावीत असतो. तेव्हां मी त्याला वर्षातून पांचशे रुपयांवर एक पै देखील पाठविणार नाही असे साफ लिहिले. आईस भेटण्याकरतां ह्मणून वर्षातून एक वेळ मी गांवीं जात असतो. आणि त्या वेळेस तिला जें कांहीं पोचविणें तें मी स्वतः पोचवितो. गांवीं गेलों ह्मणजे घरीं बापाजवळ मी राहत नसून माझे विचाड नेहमी

पृथक् असते. कारण माझ्या बापास जेवणाच्या वेळेस व नंतर देखील दारू शिवाय अगदी चैन पडत नाही. चिरूट तर नेहेमी तोंडांत बूच मारल्याप्रमाणे असलाच पाहिजे. शिवाय तपकिरीची डबी आठवड्यांतून निदान तीन चार वेळ तरी त्याला भरावी लागते. बसल्या बसल्या मी एक दिवस असाच हिशेब केला तर मला असे दिसून आले की त्याने आजपर्यंत दारू, तंबाखू, व तपकीर यांप्रीत्यर्थ कमीत कमी एकंदर पंधरा हजार रुपये नाहक वाटेस लावले असतील. अशा मनुष्यास किती जरी पैसे मिळाले तरी ते थोडेच. पांचशेंच्या ठिकाणी त्याला मी हजार रुपये जरी पाठवून दिले असते तरी याचें कर्ज ह्मणून कधी चुकलें नसतें. त्यांपासून दररोज दारूच्या वाटल्या मात्र कांहीं ज्यास्त फुटल्या असत्या आणि चिरूटांचो थोडीशी विशेष चंगळ झाली असती. एक वेळ आमचा असाच एक कोणी जवळचा आतसंबंधी होता तो वारला. तेव्हां त्यानें माझ्या बापास देण्याकरतां ह्मणून आठशें रुपये ठेवले होते. ती वातमी या राजश्रीस समजण्याची खोटी, त्या महिन्यास एकट्या पिठेबाऱ्याचेंच त्याला पांचशें रुपये देणें. ह्मणून तो जरी माझा प्रत्यक्ष बाप आहे तरी पैशाच्या संबधानें त्याच्याजवळ मला थोडासा हात आखडून धरावा लागतो. याजबद्दल मी त्याला पुष्कळ मुलाच्या रीतीनें लिहिवावेल तेवढें लिहिलें. परंतु तें कांहीं केल्यानें त्याच्या लक्षांत येईना. त्याचा आपला नेहमीप्रमाणें क्रम चालू. असेल त्या दिवशीं वाजीरावाचा डौल, नाही तर एकेक दिवस चुलींत विस्तव देखील पडण्याची मारामार. यांत त्याच्या स्वतांबद्दल मला फारसे वाईट वाटत नाही, परंतु त्याच्या बरोबर माझ्या आईचे फार

हाल होतात ह्मणून मी मोठा दिलगीर आहे. तसेंच तो वृद्ध झाला असून आतां फार थोड्या दिवसांचा सोबती आहे; परंतु त्याच्या सहवासानें माझे धाकटे भाऊ व बहिणी हीं विघडतात याची मला फार भीति वाटते. याजकरतां एक वेळ मी त्या सर्वास माझ्या जवळ पाठवून देण्याविषयीं त्याला लिहिलें. त्याप्रमाणें त्यानें तीं सर्व मंडळी पाठवून दिली. परंतु त्यांचे विचार व त्यांच्या रीतिभाती हीं सर्वच कांहीं विलक्षण आहेत. त्यांची अशी वाईट स्थिति झालेली आणि त्या सर्वास माझा बाप कारण, हें पाहून मला मोठें वाईट वाटतें. माझी मोठी बहीण जी आहे ती फारच हेकेखोर असून तिला खोटा डौल फार पाहिजे. लोकांनीं आपल्यास श्रीमंत ह्मणावें ही तिला फार हौस. याकरतां दिवसांतून नाहीं नाहीं तीं तिला हजार टोंगें करावीं लागतात. मिठाईवाला, कापडवाला, धोबी, दर्जी, माळी यांचीं नेहमी तिला कर्जे. यामुळें दाराशीं त्यांची दररोज कटकट असते. त्यांस भलभलत्या थापा देऊन त्यांची तिला समजूत करतां करतां पुरे वाट होते. केव्हां केव्हां शिब्यागाळीपर्यंत सुद्धां प्रसंग येतो. परंतु त्याची तिला मुर्ळीच खंत वाटत नाहीं. आमचें एकंदर खाणें पिणें व माझ्या बायकोचा व माझा बातबेत आणि टाकठीकपणा हीं लौकरच तिला अगदीं आबडतनाशीं झालीं. तिनें आमची पहिल्या प्रतीच्या चिक्कूंत गणना केली. पैशाचा उपयोग कसा करावा हें देखील तिच्या मते आह्मांस वरोवर समजत नाहींसें झालें. फार तर काय, परंतु आमच्या पोटाला देखील आह्मीं नाट खात नाहीं असें सुद्धां ती एक वेळ बोलून चुकली. याजबद्दल तिचा माझ्या बायकोवर फार कटाक्ष असून तिला ती खुजट

खुजट शब्दांनीं टोंचून फार बोलत असे. परंतु अशा प्रकारच्या दुसऱ्याच्या बोलण्याकडे आह्मी फारसे लक्ष देत नसून आह्मांला जो कांहीं खरोखर योग्य वाटतो तेवढाच आह्मी आमचा खर्च ठेवतो. तिचे नेहमी खाण्यापिण्यावर लक्ष. यामुळे सारा दिवस तिच्या खाण्यापिण्याच्या गोष्टी होत असत. त्यांशिवाय तिला दुसरें कांहींच सुचत नसे. सकाळीं दोन तीन तास दिवस आला ह्मणजे मग ती उठे. उठली ह्मणजे याच्याजवळ भांड, त्याच्या जवळ भांड, चाकर माणसांस शिर्वागाळ कर, अशाखालीं तिचा बहुतेक वेळ जावा. तिची तबियत संभाळतां संभाळतां त्यांस तोबातोबा होत असे. चांगले चांगले उंची कपडे वापरण्याची तिला फार हौस, परंतु ते जागच्याजागी नीट व्यवस्थेनें ठेवणें एवढें देखील तिच्या हातून होत नसे. स्वच्छतेच्या नांवानें तर भोंपळ्या एवढें पूज्य. त्याचें कांहीं वर्णन देखील करतां येत नाही. याप्रमाणें त्या सर्वांची स्थिति. अशांच्या सहवासानें आमचीं लहान मुलें बिघडतील याची आह्मांस आतां विशेष भीति पडली. आजपर्यंत आमचीं सर्व मुलें सकाळीं सहा वाजायाच्या अगोदर उठून आपापल्या कामास लागत असत. परंतु तींच आतां यांच्या संगतीनें आठ आठ वाजेपर्यंत निजून लागलीं, आणि यामुळे स्त्रतांच्या कामांत त्यांचें थोडें थोडें दुर्लक्ष होऊं लागलें. हें पाहून माझ्या बायकोनें चहाचा वेत सकाळीं साडेसहा वाजण्याच्या आंत ठेवण्याविषयीं चाकर लोकांस संखत हुकूम केला. यामुळे आमचीं मुलेंचर्शीं काय परंतु तीं आलेलीं सर्व मंडळीं देखील आपापले कपडे वगैरे घालून त्यावेळेच्या आंत चहा पिण्याकरतां तयार होऊं लागलीं. याप्रमाणें दुसऱ्या अनेक

रीतीने या मंडळीपासून आह्मांस त्रास होऊं लागला. चाकर लोकांशी नेहेमी भांडणें होऊं लागलीं. यामुळें पुष्कळ दिवसांचे आमचे इमानी नोकर होते ते देखील भडाभड चाकरी सोडून जाऊं लागले. मुलांच्या तोंडून आजपर्यंत अपशब्द ह्मणून कधीं निघत नसे, परंतु तीं देखील आतां तोंडावाटे नाहीं नाहीं ते शब्द काढूं लागलीं. आपापसांत शिव्या गाळी होऊं लागल्या. कांहीं बोलूं गेल्यास प्रत्युत्तर मिळूं लागलें. आणि अशा रीतीने थोड्या दिवसांत आमच्या घरांत जें कांहीं शिक्षण व मानमर्यादा होती ती या लोकांच्या संगतीनें नाहींशी होत चालली. तेव्हां मी त्यांना एक निराळें घर दाखवून दिलें आणि त्यांच्याकरतां शंभर सवाशें रुपयांचा निराळा खर्च ठेवला. तिकडे त्यांनीं लागेल तसें खावें, प्यावें, आणि मजा मारावी. असें जरी झालें तरी त्यांतील बहुतेक मंडळी आमच्या घरींच नेहमीं पडलेली असे आणि आजपर्यंत जरी आमचें खाणें पिणें त्यांना अगदीं आवडत नव्हतें तरी आतां दररोज जेवायाला त्यांतली अर्धा अधिक मंडळी आमच्या इकडेसच राहूं लागली. अशा रीतीनें तेवढ्या त्या रुपयांत त्यांस मद्य व मांस यांची लागेल तशी चंगळ करतां येऊं लागली. तरी एवढ्यानें त्यांची तृप्ति झाली नाहीं. त्यांनीं मला नकळत मनमाने लागतील तशीं कर्जें काढली. कोणी घड्याळें, कोणी अंगठ्या, कोणी कांहीं कोणी कांहीं, अशा रीतीनें वाटेळ तसा माझ्या नांवावर त्यांनीं सौदा केला, आणि यामुळें नंतर ते सर्व पैसे मला द्यावे लागले. एका सहा महिन्याच्या आंत त्यांनीं हा इतका घोंटाळा करून सोडला. तेव्हां त्यांस लाकें रच बापाजवळ परत पाठविण्याची मीं तजवीज केली. परंतु

कांहीं केल्यानें त्यांचा जाण्याचा वेत लौकर होईना. त्यांच्या मनांतून माझ्याजवळच राहून लागेल तशी चैन मारावी. तेव्हां मीं एक याच्याबद्दल युक्ति काढली. ती अशी कीं पुष्कळ दिवस एकाच ठिकाणीं राहिल्यामुळे माझ्या वायकोच्या मनांतून कोठे तरी समुद्रकिनाऱ्याच्या गांवांत जाऊन कांहीं दिवस राहवें असें होतें. परंतु कामाच्या नडीमुळे आजपर्यंत तसा योग घडून आला नव्हता. आतां या मंडळीस घालविण्यास ही संधी बरी आहे असें वाटल्यावरून आम्हीं आयर्लंड देशांत समुद्रकांठावर कांहीं उंच प्रदेश आहेत तिकडे जाण्याकरतां निघालों. तेव्हां निरुपाय होऊन ती सर्व मंडळी आपापल्या गांवां निघून गेली. याजबद्दल खरोखर मला मोठें वाईट वाटलें, परंतु केवळ नाइलाजास्तव मला तसें करणें भाग पडलें. कारण पैशाकरतां ह्मणजे मीं घाबरत होतो असें नाही. त्याची माझ्याजवळ पुष्कळ समृद्धि होती. परंतु त्यांच्या त्या रीतिभाति, तो खादाड स्वभाव, आणि ती खोटी मित्रास, हीं मला बिलकुल आवडत नसत. त्यांनीं तशा स्थितीतच राहवें हें देखील मला बरोबर वाटलें नाही. ह्मणून कांहीं दिवसांनीं आयर्लंड देशांतून परत आल्यावर मीं त्या सर्वांस एक उपदेशपर पत्र लिहिलें, आणि ते छापवून प्रत्येकास त्याची एकेक प्रत पाठविली. त्यांत त्यांची एकंदर स्थिति वर्णन केली असून तिचा परिणाम मोठा भयंकर आहे असें सिद्ध करून दाखविलें आहे. मद्यप्राशनादि दुष्ट व्यसनांपासून दूर राहाण्याबद्दल सर्वांस पुनः एकवार विनंती केली आहे आणि असें जे कोणा करणार नाहीत त्यांस माझ्याकडून कोणत्याही रीतीनें मदत होणार नाही असें देखील त्यांत स्पष्ट लिहिलें आहे. परंतु

त्यांच्या वर्तनांत तिळमात्र देखील अद्याप फेर पडल्याचें दिसून येत नाही. आझीं एकंदर भाऊ व बहिणी मिळून दहा बारा असामी आहों. परंतु हल्लीं माझ्याशिवाय एकाची देखील खाऊन पिऊन चांगली स्थिति आहे असें नाही. लहानपणीं घर सोडलें तेव्हां आमचा एक चुलता होता. त्यानें मरायाच्या वेळेस माझ्या भावांस देण्याकरतां ह्मणून बरेच पैसे ठेविले होते आणि यामुळें त्यांचा अभ्यासही थोडा बहुत झाला होता. मला मात्र कोणी पैसे वगैरे कांहीं दिले नाहींत आणि शाळेंतही माझे फार दिवस राहणें झालें नाहीं. परंतु ईश्वराच्या कृपेनें तशा स्थितीतच माझ्या मेहेनतीस यश मिळालें आणि त्या सर्वांस पोसण्याचें माझ्या अंगीं सामर्थ्य आलें. त्यांनीं कांहीं तरी उद्योग धंदा करावा ह्मणून त्यांच्याकरतां मीं नाहीं ह्मटलें तरी सरासरी दीड एक लाख रुपये खर्च केले असतील. परंतु त्यांचें तिकडे मुळींच लक्ष नाहीं. फक्त खावें, प्यावें, आणि मजा मारावी, एवढेंच त्यांस समजतें. या पलीकडे ते कशाचीच परवा करीत नाहींत. उद्यां आपली वाट काय होईल याची कल्पना देखील त्यांच्या मनांत नाहीं. यामुळें त्यांचा जेवढा संबंध तुटेल तेवढा मीं तोडीत आहे. लोकाचारास स्मरून अन्नवस्त्राची त्यांस ददात पडूं नये एवढी मात्र मीं तजवीज ठेवली आहे.

माझे एकंदर ऐश्वर्य जरी अशा प्रकारचें आहे तरी या सर्वांहून मला एक मोठी आनंद मानण्याजोगी गोष्ट आहे. ती अशी कीं माझीं सर्व मुलें नीट व्यवस्थेनें आहेत. त्यांस कोणच्याही प्रकारचें दुर्व्यसन नसून तीं सर्व माझ्या आज्ञेत आहेत. त्यांची शरीरप्रकृति चांगली आहे, व त्या सर्वांस मीं कांहींना कांहीं उद्योग लावून दिला आहे. त्यांचें खाणें

पिणें व एकंदर चालचलणूक हा सर्व माझ्याप्रमाणेंच आहेत. त्यांच्याहानून वावगा खर्च कधीं होत नाही व स्वतांच्या प्राप्तीप्रमाणें एकेकांजवळ पैसोही बरच केले आहेत. दान-धर्माकडे त्यांचें विशेष लक्ष आहे व एकंदरित नांव ठेवण्यास ह्मणून त्यांच्यामध्ये कांहींच जागा नाही. त्यांस पाहून मला मोठा आनंद होतो व माझ्या अवध्या श्रमांचें सार्थक झालें असें मला वाटूं लागते. या सर्व सुखास माझा स्वतःचा उद्योग व दूरदशापणा हे गुण जरी कांहीं अंशीं कारण झाले आहेत, तरी माझी वायकोही माझ्या योग्यतेचीच मिळाली असल्यामुळे माझा संसार ह्मणजे केवळ दुधांत साखर याप्रमाणें झाला आहे. ती जर तशी नसती तर यांतील बहुतेक सुखास मी खचित अंतरतो. तिचा शांत व विचारी स्वभाव, टाकठीकपणा, नेहेमीची समाधान व आनंदित वृत्ति हीं केवळ वर्णनीय आहेत. या गुणांनीं स्त्रियांच्या अंगभूत सौंदर्यास कांहीं विशेष शोभा येते व त्या अधिक मनोहर दिसूं लागतात. अशा स्त्रियांचा सदैव सहवास असला ह्मणजे पुरुषांची प्राज्ञा नाही, कीं ते वाईट मार्गानें जाताल. आपल्या सहृणांनीं खरोखर त्या त्यांस उच्चत्वाप्रतच नेतील.

असो, याप्रमाणें मीं माझी असलेली खरी हकीकत सांगितली आहे. ईत गर्वोक्तीचा माझ्यावर आरोप येऊं नये ह्मणून माझे नांव मात्र मीं कळविलें नाही. तरी त्यापासून ह्मणजे कांहीं विशेष झालें असतें असें नाही. हें सर्व कथानक सांगण्याचा माझा एवढाच आशय आहे कीं, माझ्याप्रमाणें सर्व लोकांनीं आपापलें वर्तन ठेवावें, आणि त्यापासून त्यांचें इहलोकीं कल्याण व्हावें.